

М-р Валентина Миронска-Христовска

„НЕ Е ЛЕСНО ВРАЌАЊЕТО ДОМА“
(анализа на драмскиот текст „Деветтиот бран“ од Н. Ј. Вапцаров)

Ми претставува исклучителна чест на овој собир да проговорам за еден великан, поет, револуционер, интелектуалец, литерат кој безмерно го сакал човекот, ја сакал Македонија – Никола Ј. Вапцаров. Проучувајќи го неговото дело прво се запрашав за што би можела да зборувам покрај претходните настапувачи, просветлувачите на Вапцаровото творештво. Посебно покрај професорите и почитуваните академици Гане Тодоровски и Блаже Ристовски кои го донесоа и го заживеаја Вапцаров во неговиот духовен дом. Вапцаров целиот свој живот го барал својот дом. Читајќи ја драмата „Деветтиот бран“ дојдов до заклучок дека највозбудени и најсилни се чувствата кога се враќаме дома. Но не е секогаш лесно враќањето дома.

Онаму каде што се корените таму е нашиот дом - велиме.

Домот е спокој на душата, извор на љубовта. За жал многумина го загубиле својот дом. Нивната душа се престорила во скитник, која постојано го бара своето огниште. Оваа судбина целосно го следела Македонецот. Македонец звучи гордо, достоинствено, уверено од една страна, а од друга, асоцира на самодокажување, самопотврдување, самоуништување. Со векови е фрлена оваа проклетија врз мајката на Климент, Наум, Миладиновци, Прличев, Мисирков, Рацин, Вапцаров и на други литерати, кои преку зборот ја воделе националната борба, го откривале и докажувале битот на македонскиот народ.

Јубилејов е посветен на Н. Ј. Вапцаров кој целиот свој живот го поминал во духовно и физичко прогонство. Неговото тело било во Бугарија, а неговата душа во Македонија. „Ние сме должни, макар и во емиграција, да работиме за создавање македонска литература. А и тука емиграцијата си има свој свет, свои идеи, бит, борби што треба да најдат одраз во нашите творби. Треба да ја разгоруваме националната свест на Македонците. Светот треба да разбере дека ние сме одделна нација, одделен народ, со свои особени квалитети што не одделуваат од другите јужни Словени“¹.

¹ Блаже Ристовски: „Македонски летопис“, „Беседа за Вапцаров“, стр. 260, „Македонска книга“, Скопје, 1993г.

Вапцаров значи човек што се престорил во легенда, како што вели проф. Гане Тодоровски: „Случајот посака, во Вапцаровиот и вапцаровскиот пример да ја добие таа прекрасна симбиоза помеѓу уметноста и моралот, помеѓу националното и социјалното одредување, помеѓу интернационалниот алтруизам и интимната човекова исповед, помеѓу општествената функција на поетскиот збор и неизбежноста да се пее“².

Читајќи го Вапцаров ни се наметнуваат илјадници асоцијации. Германскиот писател Стефан Хермлин вели „Помислиме ли на Вапцаров, мислата нè поведува кон Шели и Бајрон, кон Бихнер и Леопарди“³.

Песните од циклусот „Рани стихови“ (1926-1933) претставуваат излив на емоции, во кои поетот пеејќи за недоживеаната и изневерената љубов, за осаменоста, за есента, за хризантемите, за смртта, не асоцираат на симболистите Бодлер, По.

Пеејќи за Шпанија, искажувајќи го својот борбен хуманизам, не насочува кон хуманистот и пацифист Ернест Хемингвеј. Обраќајќи се до човекот, а пред сè до најмладите не упатува на стиховите на Р. Тагоре кој безрезервно пее за најголемото богатство на светот - детето.

Читајќи ја драмата „Деветтиот бран“ ни се наметнува асоцијацијата за „Господа Глембаеви“ од М. Крлежа, „Кралот на Бетајнова“ од И. Цанкар, на Ибзените драми, посебно на драмата „Столбови на општеството“, на „Сите мои синови“ од А. Милер во која како во „Деветтиот бран“ машините преку кои се профитира се убијци. Профитот е над човекот. За многумина човечкиот живот е многу евтин. И на почетокот на милениумов и во средината „Парадоксот на Диоген“ од Томе Арсовски и на крајов кога секојдневно преку медиумите слушаме како за неколку секунди се урнала некоја зграда, се срушил авион, потонал брод, од профитерски причини. Да споменам дека и самиот наслов ме асоцира на Дантеовиот Деветти круг - кругот на пеколот, во кој треба да се најдат сите потценувачи и омаловажувачи на човечкиот живот. Животот подразбира градење, надградување, а за да го направиме тоа треба да не води мислата дека „Треба да градиш над себе, но прво мораш самиот да бидеш изграден, со

² Гане Тодоровски „Животот и делото на Н. Ј. Вапцаров“, стр. 7, „Творби“ Н. Ј. Вапцаров, „Мисла“, Скопје, 1979 г.

³ ИБИД, стр. 25

исправено тело и душа“ Ниче⁴.

Професорот Гане Тодоровски пренесува сеќавања од работниците Васил Ивано Чорлев и Мордеше Маџар кои работеле заедно со Вапцаров. „Тука во фабриката Кољо го набљудуваше нашиот живот, ги опишуваше нашите тешкотии и како резултат од сето тоа, тој напиша една драма за жестоката експлоатација на работничкиот труд од сопствениците на фабриката, за заштита на нашите интереси“⁵. Вапцаров интерес кон драмата пројавувал уште од најраните свои години. Тој учествувал во подготовките на многу ученички претстави, а подоцна и во театарски претстави. За неговиот однос кон театарот дознаваме од студијата „Никола Вапцаров“ од В. Тоциновски во која се прикажани неговите активности како режисер и актер, и дознаваме за неговата сакана литература (Пушкин, Лермонтов, Ботев, Пејо Јаворов, Смирненски, Молиер, Нолеров, Иван Вазов, Илија Енчев, Стефан Савов, а пред сè ги проучувал Ибзен и Горки).

„Во февруари, на крајот и почетокот на март во 1935 година Вапцаров започнал да пишува драма. Но пред тоа, во домашната библиотека се нашле дела од повеќе бугарски и меѓународни автори: Добри Немиров „Темни души“, Ст. Савов „Јончовите анови“, „Истрел“, „Драгојци“, Евстати Статков „Црните вечери“, Константин Мустафов „Заробеникот од Трикери“, Борис Желјасков „Новиот кмет“, Илија Енчев „Делба“ и „Кон другиот брег“, Јордан Јовков „Борјана“, Димо Серов „Трагедијата на Боров“, Бојан Дановски „Драмски погледи“, Веселин Петрушев „Девор“, М. Лангов „Старчето се жени“, Марсел Пањол „Фани“, Максим Горки „Егор Буличов и другите“, Ф. Ласло „Бакнеж пред огледалото“, Август Стринберг „Татко“, Марија Конопницка „Прометеј и Сизиф“, Емил Розенов „Тие во темнина што живет“, Франсоа де Курел „Новиот кумир“, Л. Н. Толстој „Плодовите на образованието“, Леонид Андреев „Царот Глад“, А. Дима „Војните и смртта на Наполеон Бонапарта“, Андреј Победоносцев „Борбите на Русите со кабардинците“ или „Прекрасната муслиманка“, Рихард Фос „Виновен“, Ернест Толер „Хинкеман“, Херман Зудерман „Да живее животот“, В. Шекспир „Антонио и Клеопатра“, Ж.Б. Молиер „Лагите на Скапен“, Шилер „Марија Стујарт“, Бомарше „Селвинскиот бербер или

⁴ Фридрих Ниче: „Така зборуваше Заратустра“, „Македонска книга, Култура, Наша книга, Комунист, Мисла“, Скопје, 1978г.

⁵ Г. Тодоровски „Творби“, стр. 18

непотребна претпазливост“, Лесинг „Мина фон Барихелм“⁶.

„Тематски драмата „Деветтиот бран“ Вапцаров ја презема од луѓето и животот кои не што се околу него, туку и тој самиот е дел од нив. Настојува да создаде психолошка драма, јасно инсистирајќи притоа и користејќи ги искуството на социјално - критичката и симболистичката драма“⁷. В. Тоциновски.

Во однос на рефлексите кај Вапцаров Томе Арсовски констатира „Ибзен во деветтиот бран“ се рефлектира со неговиот специфичен симболизам, а Горки со неговата револуционерна романтика“⁸.

Покрај овие определби би сакала да го нагласам мотивот враќањето дома на лице кое поради конфликт со семејството и општеството го напушта домот, за по низа години да се врати и повторно да создаде конфликт во семејството и во општеството. Оваа ситуација, овој мотив не навраќа во минатото. Отсекогаш човекот се борел за богатство и слава. Притоа знаел да ги жртвува и своите најблиски, па дури и децата. Секогаш најтежок е конфликтот меѓу децата и родителите. Монтењ вели: „Своите деца ги сакаме затоа што сме ги родиле, и затоа ги нарекуваме свое второ јас, но постои друг вид производ кој потекнува од нас и не е за потценување (омаловажување): бидејќи она што го раѓаме од нашите способности, сето тоа произведува еден дел од нас поплеменит од телесниот и тоа во поголема мерка е наше; при таквото раѓање ние сме истовремено и татко и мајка“⁹.

Несогласувањата постоеле уште во античко време. Поимот Едип Едипов комплекс веднаш не асоцира на непријателство кон таткото, а изразена љубов кон мајката. Во овој мит имаме прогон на синот, негово враќање по долги години, создавајќи конфликтна ситуација го убива татко си за повторно да заmine во прогон. Оваа низа на дејства ни се наметнуваат и во веќе споменатите драми од Вапцаров кој постојано бил во прогон, исто како

⁶ Бојка Вапцарова „Никола Вапцаров - летопис за животот и творештвото“, БАНУ Софија 1978 год. стр. 161-162

⁷ Васил Тоциновски: „Никола Вапцаров и театарот“, „Судбини на откорнатикот“, стр. 301, Друштво за наука и уметност, Велес, 1998г

⁸ Томе Арсовски: „Социјалниот ангажман во „Деветтиот бран“ од Н.Ј. Вапцаров“, „Стожер“, год. 2 бр. 23-24 јули-август 1998 г.

⁹ Мишел де Монтењ: „Огледи“, „О љубави очева према деца“, стр. 60 И.П. „Rad“, Београд, 1977 г.

и Ибзен кој триесет години живеел надвор од Норвешка. Вапцаровиот однос кон родителите е исто така специфичен. За него мајка му претставувала културно-уметничка духовна институција, кон која чувствувал огромна љубов исполнета со гордост и благодарност за сето она што го научил, додека татко му поради строгоста (инсистирањето да се школува надвор од домот) и кон младиот Вапцаров предизвикал само револт и недоразбирање што предизвикало конфликт. Затоа велиме дека драмата има автобиографски елементи. Вапцаров во написот „Театар и публика“ објавен во весникот „Нова камбана“ број 132 од 1936 година вели. „Поголемиот дел од луѓето имаат едно секојдневие, една судба и тие сакаат да го видат на сцената својот живот, опишан таков каков што е - тежок, загушлив, мачен. Драмскиот автор и сцената треба да ја дадат разврската. Тие треба да ги доловат надежите на мнозинството, да разграничат што има лично, а што општествено значење и да им дадат на луѓето не индивидуалистички занеси, а една реална вера. А, тоа е сеедно да претвориш потенцијална енергија во кинетичка“¹⁰.

Драмата „Деветтиот бран“ започнува со враќањето на Андреј, синот на Борис Попов, директор на кожарската фабрика. Андреј цели осум години не бил дома и неговото враќање се очекува со голема возбуда и неизвесност. Во домот лебди прашањето „зошто“? и „што сега“? „Зошто?“ се однесува на бомбата што Андреј ја фрлил врз црквата кога попот му давал благослов на еден осуденик, (беселе некој комунист, осуден како „предавник“. Свештеникот го благословувал убиството! Андреј не можел да ја сфати и одобри лицемерноста на црквата т.е. на религијата. Тој се прашувал зошто и верата е против овој смртник? Со децении и стотици години законите биле против престапите, но зошто и религијата? Како може да умре еден човек без вера? Како може во моментот на умирачката да нема вера, да нема надеж, да нема Господ, а да му даваат благослов за умирачка, за престанок на неговата душа. Андреј тоа не можел да го сфати, не го сфаќал, се бунтувал, сметал дека има право да реагира, да стави до знаење дека е во страотен судир законот што убива и религијата која пропагира верување во Господ. Но каде води овај пат? Андреј убива поради тоа што е револтиран од убиство.

Прашањето „што сега?“ се однесува на статусот на Андреј, кој се вратил

¹⁰ Г.Тодоровски :„Творби“, стр. 32

како дипломиран машински инженер. Дали Андреј ќе остане дома, дали ќе најде работа, што ќе речат луѓето за Андреј и за семејството? Само сестра му Лилија е навистина пресреќна за него. За неа тој донел сонце. За неа останува нејасно како можела мајка им да го прогони својот син, своето чедо? За Елена, мајка им, најважно е што општеството т.е. неговите столбови, интелигенцијата го осудила. Животната судбина го менува Андреј. Од мечтател станал реалист, љубовта кон скулптурите ја пренасочил кон машините. Сестра му овој негов лет не го разбира. „И најсилното отфрлање „нагоре“ е под влијание на Земјината тежа. Особено денес човек не може да лета, без да падне“. Страдањето го научило да верува. Кон доброто т.е. кон подоброто, се стремел со целата младост на душата, со умот, со силата, со сè. Андреј е бунтовник. За него не е повеќе предизвик статуата „Човекот со товар (старец со наведната глава, превиеен, капнат, кој носи на грбот тежок товар). Мислел дека тој човек никогаш нема да се ослободи од предрасудите, од мизеријата, од својата вера. „Сметав дека врши тој подвиг со тоа што го носи тој товар“. Андреј почнал да верува дека со гладот луѓето се учат да се борат за свое право. „Ќе дојде молскавицата, кога човекот ќе го отфрли својот товар и тој ќе падне со страшен татон. Тој човек би сакал да го извајам... Силен, опијанет од слобода... со мускули од челик... со блескав поглед...“. Прероден и горд, Андреј од индивидуален борец се метаморфира во колективен. Тој ќе сака да се бори за општо добро на сите луѓе, за работниците од целиот свет. Андреј нема да ја исполни желбата на татко си. Во моментот на одлука најпрвин да застане покрај машините, а на уметноста да и се оддаде во слободните мигови, стигнува веста за смртта на уште еден работник - Арсо Македонецот, зафатен од искршените запченици на машините. Андреј доаѓа до сознание дека со животот на работниците се прави бизнис. Андреј повторно се наоѓа во конфликт и со семејството и со општеството. Во судир доаѓа и со сопствената мајка која го штити интересот на семејството, рангот на живејачката во малата градска средина и перспективите на ќерка си.

Вапцаров во овој дел го искажува битот на таа малограѓанска средина. Да се жртвува сопственото дете (купува или продава) за повисок ранг во општеството е чест мотив во битовите драми „Бегалка“, „Чорбаци Теодос“, „Печалбари“ и др. Андреј е непоткуплив. Одлучува да замине, да исчезне. „Тој станува свесно определен борец за правата на милионите обесправени.

Тој е веќе убеден дека втората бомба што ќе ја фрли во светот на угнетувачите ќе биде многу поразрушителна, поубиствена¹¹. На сцената се чувствува битисувањето на еден поткуплив систем кој дотогаш живеел и се богател врз усмртените тела на работниците во кожарската фабрика. Се насетува бунтовен бран од фабриката. Тоа е, како што вели Попов, бранот кој ненадејно се појавува од морската тишина, доаѓа бранот, доаѓа деветтиот бран кој ќе го збрише бродот со сите стаорци во него. Тоа е желбата на Андреј, тоа е идејата на Вапцаров. Неговиот ангажман е да биде гласноговорник на сите обесправени и угнетени. Кај Вапцаров социјалното чувство и интернационалната свест се нагласени и притоа треба да нагласиме дека „Најнепосредно кореспондираат со јасно изразениот македонски патриотизам, со стремежите на најпрогресивниот дел од неговиот народ. Тоа беше интегритетот на една личност, сублиматот на една идеја и есенцијалниот дух на едно време“¹². Б. Ристовски.

Бранот се рефлектира со бомбата („прочесна“) врз свештеникот што дава благослов за погубувањето на еден човек, макар и со направен престап. Ваквите филозофски погледи во Зборникот „Никола Вапцаров - нови исказувања“ 1994 год. се анализирани под наслов „Егзистенцијално - филозофски поттекст во нештата во поезијата на Вапцаров“ од Љубен Бумбалов и во „Егзистенцијално - знаковиот свет на Вапцаровата поезија“ од Мило Петров. Анализата е посветена на поезијата на Вапцаров, но интересно е гледиштето на Петров во врска со „нештата“ во поезијата. Тој нагласува дека „Материјалот кај Вапцаров е „личен“, „силен“, а не „безличен“, „инертен“, „стерилен“. Авторот вели „Иднината (а не само минатото или само иднината) е доминантна. Зборовите сега и пак се ползуваат мошне често, тие се маркирани. Во своето време Вапцаров ги постави глобалните проблеми на веков, цивилизацијата, светско-историскиот прогрес но во врска со проблемите на личноста“.

Андреј првичниот конфликт го прави со убиство. Убива поради убиство. Се создава лавиринтот. Во ваква енигма излезот тешко се наоѓа. Во иста ситуација запаѓа и Леоне од „Господа Глембаеви“. Тој, само што ќе пристигне во својот дом создава конфликт, т.е. тој веќе постои од пред седум години. Доаѓа во домот со омраза кон татка си, бидејќи тој е виновен

¹¹ Г. Годоровски: „Творби Н. Ј. Вапцаров“, стр. 33

¹² Б. Ристовски: „Македонски летопис“, стр. 268

за смртта на мајка му. Леоне ја мрази Глембаевштината која се служи со убивање, пљачкување, злосторства, купување титули, само со цел да се обезбеди висок статус во општеството. На јубилејната прослава, меѓу луѓето од високото општество - ништожници и измамници - Леоне веднаш влегува во конфликт и тоа прво со духовникот Зилбербрант, па со својот татко Игњат кога Леоне индискретно го убива кажувајќи му ја вистината за неговата втора жена бароницата т.е. куртизаната Кастели, па со Кастели, која директно ја убива не можејќи да ги слуша навредите за неговото семејство.

„Леоне Глембај е сликар, европски ученик, граѓански декадент“, доктор по филозофија кој чувствува дека припаѓа надвор од маѓепсаниот круг на глембаевштината а инстинктивно докажува дека и припаѓа на истата крв. Леоне е опфатен од паника поради чувството на глембаевското во себе; тој се прогонува самиот себе, живее во постојан страв, се фаќа во глембаевштината, страда, урива околу себе, уништувајќи се и самиот“. Г. Сталев¹³.

Во драмата „Столбови на општеството“ дејството се одвива во домот на конзулот Карстен Берник кој е симбол на власта во едно мало морско норвешко гратче. (Тој е како Кантор, Кралот на Бетајнова од И. Цанкар) Лона и Јохан, брат на конзуловата жена Бети, биле прогонети и долги години живееле во Америка. Тие се враќаат и во драмата започнува конфликтот. Јохан бил обвинет за нешто што не го сторил, но за да ја спаси честа на Карстен вината ја презел врз себе.

Во Ибзените драми минатото игра голема улога. С. Бајик вели Ибзен постепено го симнува превезот од сокриеното минато на своите личности и со помош на минатото ја толкува нивната сегашност, токму откриеното минато станува главен двигател во сегашниот момент.

Драмите почнуваат мирно, а завршуваат драматично дури и трагично¹⁴. Ова обележје секако е карактеристично и за драмите „Господа Глембаеви“ и за „Деветтиот бран“. Ибзен е писател на граѓански драми. Во оваа драма врши критика на општествениот поредок. Затоа за него Плеханов рекол: „Пролетаријатот не може да не сака норвешкиот писател како човек, кој

¹³ Георги Сталев: Поговор кон драмите „Глембаеви“, „Во агонија“, „Во логорот“, „Кристофор Колумбо“, стр. 526, „Наша книга“, Скопје, 1983г.

¹⁴ Станислав Бајик: Предговор „Naroden neprijatelj“, стр. 1, И.П. „РАД“, Београд 1975г.

ситнобуржоаскиот опортунизам најдлабоко го мразел, и како уметник, психологијата на тој опортунизам најцелосно ја расветлил“¹⁵. Јохан се враќа со една цел „Да ви се осветам на сите вас, да ве уништам толку многу, колку само што можам“ а Карстен е во онаа група на луѓе кои за да профитираат ќе сторат сè, не им е грижа за човечките животи кога е во прашање заработувачката“. Ибзен во оваа драма немилосрдно ја прикажал сета лага, моралната беда и хипокризијата на норвешкото малограѓанско општество, но на крајот на драмата, со наивен неуверлив пресврт и со апстрактна теза на правдата и на вистината овозможил европската буржоазија да ја прифати драмата не како разобличувачка анализа на еден општествен систем, туку како морална поука како треба да се тргнат само некои маани за да се зацврсти системот уште подобро.

Во сите три драми преку лицето што се враќа дома од неговиот личен конфликт извира и општествениот. Во нив се врши остра критика на општествениот поредок, на оние луѓе кои не го почитуваат пред сè човекот. Човечкиот живот бил и ќе биде загрозен од профитерите и затоа треба да веруваме како што верувал Андреј и само така ќе опстанеме оти „Оној што не сака да овене од жед меѓу луѓето, мора да научи да пие од сите чаши, и оној меѓу луѓето што сака да остане чист, мора да знае да се мие и со нечиста вода“. Ниче¹⁶.

Разликата во овие драми е расплетот. Ибзен врши остра критика на општеството се до неочекуваното Берниково признание на гревот. Во неа победуваат зборовите на Лона „Вистината и слободата се столбови на општеството“.

Со тоа драмата т.е. целото дејство во општеството се движи во позитивна насока. На балканските простори, за жал, се оди до крајно уништување на личноста, на семејството, на општеството. Затоа ќе се запрашаме дали овие драми се однесуваат само на минатото, или и на сегашноста. Доаѓа бранот кој треба да ја збрише постојната состојба, да ги удави дебелиите трутови и стаорци и да донесе нов дух, нов светол ден, нови реформи, нов поубав живот за трудот што го користат сите други освен самиот тој - создателот. Се прашувам: За кое време ни испраќа порака

¹⁵ Марјан Матковиќ: Поговор кон драмите „Stubovi društva“, „Нора“, стр. 433, Накладни завод Хрватске, Загреб, 1947г.

¹⁶ Ф. Ниче: „Така зборуваше Заратустра“, стр. 148

Вапцаров? За она што беше или за она што е сега. И сегашното е менливо време. И сегашното е веќе историја. И сегашното е време на некое бreme и време на некој бран.

Драмата „Деветтиот бран“ на машина ја препишал во првата декада од август 1935, а во октомври истата година била пречистена и препишана под наслов „Бранот што бучи“. Бојка Вапцарова за драмата и за насловот ни соопштува: „Вапцаров насловот го избра од сликата на сликарот Ајвазовски „Деветтиот бран“... Во невидена борба со морската стихија, морнарите преживеале ужасни премрежија, тие пливаат само врз преостанатата мечта, но иако напoлно истоштени, со дигнато знаме, со радост го пречекуваат доаѓањето на новиот ден“¹⁷.

Во 1952 година жирито на Меѓународната награда за мир, помеѓу седумдесет и два кандидати го избра поетот од Банско и посмртно му ја додели - Почесната награда на мирот. Жермен Ив Фарж изјави „Во борбата за слобода и мир, која денес е најнеодложната задача на сите народи во светот, Никола Вапцаров ќе остане една од најчистите и најблагородните фигури“¹⁸, додека италијанскиот поет Салвадоре Квазимодо, нобеловец ќе рече: „Народите кои имаат личности како Вапцаров растат во очите на светот“¹⁹.

¹⁷ Б.Вапцарова: „Н. Вапцаров...“, стр. 169

¹⁸ Г. Тодоровски: „Творби“, стр. 25

¹⁹ IBID стр. 25